

EDICTUL DE TOLERANȚĂ IOSEFIN ÎN TRANSILVANIA: REPERE ISTORIOGRAFICE ȘI PERSPECTIVE ALE CERCETĂRII

Daniel Dumitran

„Pentru că ne-am încredințat precum toată silirea, care face silă la cugetul oamenilor foarte vatămă, împotriva dară prea mult folos la lege și la obște curge din adevărată suferire, pre ce feliu creștineasca dragoste o adeverează, pre aceasta în toate moștenitoarele țările noastre a o întâri cu osăbite pravile am hotărât!” Edictul de toleranță (8 noiembrie 1781), versiune românească în manuscris¹.

Așa cum o sugerează acest citat, cercetarea unui subiect precum politica de toleranță nu poate să nu țină seama de sensurile cuvintelor – în acest caz, ale celor utilizate pentru proiectarea viziunii normative a autorităților, în raport cu o stare de fapt nesatisfăcătoare. Din acest punct de vedere, frecvența termenului *a suferi/suferire* în limbajul politic al secolului al XVIII-lea, în comparație cu raritatea celui corespondent, care avea să se impună doar în timp – *a tolera/toleranție, toleranță* – reflectă climatul politic și constituțional din Transilvania acelei vremi². În privința tentativei de modificare a acestui climat, este extrem de sugestivă investigația istoricului Peter F. Barton, care a realizat o analiză comparativă a textelor diferitelor versiuni ale patentei de toleranță din 1781, în principal ale celor destinate provinciilor ereditare austriece, Ungariei și Transilvaniei³. Istoricul poate urmări astfel măsura în care textul Edictului iosefin dezvăluie semnificații corespondente celor trei limbaje ale toleranței,

¹ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Cluj, fond *Colecția de Documente Blaj*, nr. 645, f. 1r. În originalul latin, fragmentul citat este formulat astfel: „Cum nobis persvasum sit omnem coactionem, quae conscientiae hominum vim inferat, quam maxime nocere, contra vero plurimum utilitatis in religionem et rempublicam e genuina, qualem christiana charitas probat, tolerantia promanare, hanc in universis haereditariis provinciis nostris certis legibus firmare decrevimus.” Mályusz Elemér (szerkesztő), *Iratok a türelmi rendelet történetéhez*, Budapest, 1940, p. 285.

² A se vedea, pentru utilizarea termenilor menționați, Pompiliu Teodor, Laura Stanciu, Iacob Mârza, *Semantică politică iluministă în Transilvania (sec. XVII-XIX). Glosar de termeni*, Alba Iulia, 2002, p. 646-647, 673-674. Poate fi amintit și faptul că, într-o altă versiune românească a Edictului, cu o amprentă oficială mai accentuată, în locul expresiei „adevărată suferire”, apare „toleranție”. [Ioan Lupaș], *Edictum Tolerantiae. 1781*, în *Transilvania*, an XLI/1910, p. 447.

³ Peter F. Barton, „Das» Toleranzpatent von 1781. Edition der wichtigsten Fassungen”, în vol. *Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen. Eine Festschrift*, herausgegeben von Peter F. Barton, Wien, 1981, p. 152-202.

subliniate, în epocă, de teologul padovan de orientare jansenistă Pietro Tamburini, adevăratul autor al tratatului *De tolerantia ecclesiastica et civili ad Iosephum II augustum*, publicat în anul 1783 sub numele lui Thaddaeus de Trautmansdorf și dedicat chiar lui Iosif al II-lea: *limbajul filosofic* (toleranța fundamentată pe dreptul natural, ca un principiu caracteristic credinței creștine care se dorește civilizatoare), cel *religios* (caracterul subversiv al toleranței pentru religie, de unde și preferința pentru termenul de *toleranță ecleziastică*, atunci când aceasta emană de la Biserică) și cel *teologic* (distincția între principiul cu conotație negativă al toleranței și aplicarea sa, care ține de posibilitatea legiferării principiilor catolici în chestiunile permise de Biserică)⁴. Implicat de această terminologie și cu deosebire relevant pentru Edictul iosefin este conceptul de *toleranță civilă* (permisiunea acordată necatolicilor, chiar în condițiile persistenței intoleranței teologice, de a exercita drepturile cetățenești care le fuseseră refuzate anterior)⁵.

Investigarea textului Edictului transilvănean printr-o abordare comparativă cu varianta destinată Ungariei, din 25 octombrie 1781, după care acesta a fost conceput, este în măsură să ofere o imagine aprofundată asupra specificului politicii de toleranță promovate în Transilvania⁶. Pe de altă parte, analiza reglementărilor caracteristice actelor emise în cursul anului 1782 ilustrează tendința de îngrădire a toleranței, determinată de reacțiile înregistrate la scurt timp după promulgarea Edictului și, implicit, modificarea semnificației politicii de toleranță aplicate în Principatul transilvănean⁷.

În această perspectivă, reflectarea istoriografică a subiectului, cu puncte de vedere exprimate încă din epocă, reprezintă o etapă ilustrativă a cercetării. O primă abordare, cu atât mai valoroasă cu cât oferă o imagine asupra impactului politicii ecleziastice iosefine, aparține unui istoric-martor – Georg Michael Gottlieb von Hermann⁸. În viziunea acestuia, nelipsită de altfel de un *parti pris*

⁴ Bernard Plongeron, *L'Europe des Édits de tolerance*, în *Histoire du christianisme des origines à nos jours*. Tome X. *Les défis de la modernité (1750-1840)*, sous la responsabilité de Bernard Plongeron, Paris, 1997, p. 201-202.

⁵ *Ibidem*, p. 198; Claude Michaud, *Le Joséphisme dans la monarchie des Habsbourg (1740-1792)*, în vol. cit., p. 39-40; *La Tolérance civile. Colloque international organisé à l'Université de Mons du 2 au 4 septembre 1981 à l'occasion du deuxième centenaire de l'Edit de Joseph II*. Actes publiés par Roland Crahay, Bruxelles, 1982, passim.

⁶ Pentru aceasta se poate vedea Daniel Dumitran, *Un timp al reformelor. Biserica Greco-Catolică din Transilvania sub conducerea episcopului Ioan Bob (1782-1830)*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2007, p. 53-58.

⁷ *Ibidem*, p. 58-63.

⁸ *Das Alte und Neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im 18. Jahrhundert*. Zw. Band. *Von dem Regierungsantritt Kaiser Josephs II. bis zum Ende des 18. Jahrhunderts (1780-1800)*, bearbeitet von Oscar von Meltzl, Hermannstadt, 1887. Lucrarea, redactată în anii 1801-1802, nu a putut fi tipărită de autor din cauza cenzurii (conform mențiunii editorului din introducerea primului volum, apărut în anul 1883, p. III; tot aici, p. XXV-XLIV, este descrisă viața autorului și sunt

confesional, reformele împăratului sunt demne de apreciere, pentru că fuseseră îndreptate împotriva deciziilor neadecvate ale clerului catolic, care, prin mulțimea neproductivă a membrilor lui, limita autoritatea suveranului în chiar propriile sale state și îi oprima pe supuși, și mai ales împotriva constrângerii conștiințelor, care nu contribuia la îmbunătățirea condiției spirituale și sufletești a credincioșilor⁹. Atitudinea pozitivă a autorului persistă și în prezentarea conținutului „celebrului” Edict de toleranță, care „depășise toate așteptările” (principiile generale și dispozițiile obligatorii pentru Transilvania)¹⁰, deși îi sunt cunoscute și reglementările restrictive din anul 1782¹¹. Atât de majoră îi apare însă modificarea politicii Curții vieneze față de perioada anterioară, încât opozițiile le pune mai degrabă pe seama clerului catolic, obișnuit cu favorizarea necondiționată a propriei confesiuni; sunt consemnate de aceea măsurile din anii următori care vizau prevenirea discriminării confessionale, subliniindu-se, pe de altă parte, nerespectarea practică a prevederii referitoare la instruirea doctrinară de șase săptămâni a celor ce voiau să adopte o confesiune necatolică¹². Desigur, entuziasmul lui Hermann avea să cedeze treptat în fața reformelor care au afectat în mod direct privilegiile națiunii săsești, pentru a reveni, de pe o poziție contrară însă, doar în urma anulării majorității reglementărilor iosefine, prin „Edictul de restituire” din 28 ianuarie 1790¹³.

Consemnările memorialistice ale judeului regal al Mediașului, Michael Conrad von Heidendorf, oferă o mărturie și mai directă, care nu s-a vrut o reconstituire istorică exactă, dar a reușit deseori să fie. Conform unei mărturisiri inserate în text, el scria pentru a descrie întâmplările însemnate ale vieții sale, dar și pentru educarea copiilor lui în treburile publice¹⁴. Heidendorf nu notează nimic despre emiterea Edictului de toleranță, tocmai pentru că nu scrie istoria perioadei, dar relatează pe larg desfășurarea unui episod la care a participat personal: audiența din 7 iunie 1783, acordată la Sibiu de împăratul

prezentate lucrările sale publicate și cele rămase în manuscris, ca și cele mai frecvente surse citate în lucrarea de față).

⁹ *Ibidem*, zw. Band, p. 4.

¹⁰ *Ibidem*, p. 6-7.

¹¹ *Ibidem*, p. 13-15.

¹² *Ibidem*, p. 15-16.

¹³ A se vedea exclamația plină de bucurie eliberatoare, prin care perioada iosefină, încheiată atunci, era caracterizată drept „das Zeitalter der Rhea und des Saturns”, citată la Ferdinand von Zieglaue, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II. und Leopold's II.*, Wien, 1881, p. 1.

¹⁴ „Ich will diesen wichtigen Vorgang umständlich beschreiben, damit mein lieben Kinder, für die ich eigentlich schreibe, auf einer Seite die jetzige Undisposition der wichtigsten National Geschäfte und mithin auch den daraus folgenden Untergang des Volkes, auf der andern Seite aber die Gesinnungen des Monarchen sehen mögen.” Michael Conrad von Heidendorf, *Eine Selbstbiographie*. Mitgeteilt von Dr. Rudolf Theil, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, N.F., Band 18., 1884, p. 84.

Iosif al II-lea, aflat în vizită în Principat, reprezentanților națiunii săsești și confesiunii evanghelice¹⁵. Sub aspectul religiei, doleanțele prezentate împăratului cu acel prilej vizau remedierea unor consecințe nedorite ale politicii de toleranță, precum impunerea obligativității instrucției religioase de șase săptămâni pentru cei care doreau să adopte o confesiune necatolică, problema educației religioase a copiilor ai căror părinți părăsiseră confesiunea catolică și cea a asistenței religioase acordate credincioșilor luterani de preoții catolici, în locurile unde nu existau preoți proprii, dorința de menținere a sistemului colectelor, interzise prin Edictul de toleranță, pentru că acestea constituiau singurul mijloc de retribuire a învățătorilor din școlile luterane. Răspunsurile suveranului, redade de memorialist, reflectau principii ale politicii de toleranță considerate esențiale: libertatea de decizie în problemele de credință, recunoașterea valabilității sacramentelor acordate de preoții altor confesiuni, spiritul pragmatic, dar și hotărârea de a conserva statutul dominant al confesiunii catolice¹⁶.

În ambianța istoriografiei critice, analizând consecințele reformelor iosefine asupra dezbatărilor dietale din anii 1790-1791, istoricul Ferdinand von Zieglauer a insistat și asupra Edictului de toleranță. El a încercat să explice entuziasmul cu care cercurile protestante transilvănene îl întâmpinaseră, în mod surprinzător, din moment ce oferea privilegii mai puțin atractive decât cele legiferate de multă vreme în Principat. A avut în vedere, sub acest aspect, atât lucrarea lui Hermann, încă inedită la acea dată, un izvor de predilecție pentru propria sa cercetare, cât și alte surse reflectând același punct de vedere¹⁷. Motivația a găsit-o în speranța protestanților că vechiul sistem de guvernare, caracterizat de intoleranță în chestiunile religioase, prozelitism și favorizarea celor convertiți la catolicism, avea să fie definitiv părăsit, în favoarea unui nou principiu de guvernare, care urma să înlocuiască constrângerea cu libertatea confesională, ba chiar promitea să prețuiască și să apere egalitatea juridică a confesiunilor. În acest sens, decretul din 16 ianuarie 1782, care a desființat procesele de apostazie, era înfățișat ca o consecință a sistemului toleranței și un efect al nobilei spirit al toleranței¹⁸. Dintre reglementările restrictive, Zieglauer menționează doar decretul din 22 mai, care a avut menirea de a explica

¹⁵ *Ibidem*, p. 74-88.

¹⁶ Pentru detalii, vezi Daniel Dumitran, *Reacții transilvănene la Edictul de toleranță iosefin*, în *Annales Universitatis Apulensis*, Series *Historica*, 8, 2004, p. 93-94.

¹⁷ Zieglauer, *Die politische Reformbewegung*, p. 7-10; un citat reprezentativ este reprodus aici (p. 9-10) din lucrarea *Die Grundverfassungen der Sachsen in Siebenbürgen und ihre Schicksale*, Offenbach, 1792.

¹⁸ Zieglauer, *Die politische Reformbewegung*, p. 10.

adevăratul sens al Edictului de toleranță, împotriva falselor interpretări atribuite acestuia¹⁹.

O semnificație similară a acordat Edictului de toleranță și Friedrich Teutsch, reprezentant de marcă al istoriografiei pozitivistice săsești. Speranța renunțării la prozelitism și la deja obișnuitele brutalități, manifestate în cursul secolului al XVIII-lea la adresa protestantismului, în ciuda vechii legislații a Principatului favorabile acestuia, explica, în viziunea sa, primirea favorabilă de care s-a bucurat Edictul. Istoricul sublinia însă totodată că împăratul era departe de intenția instituirii unei egalități în drepturi a confesiunilor, dat fiind că Biserica Catolică rămânea, în opinia lui, singura mântuitoare și pentru apărarea ei a impus, în 1782, obligativitatea instrucției doctrinare de patru până la șase săptămâni²⁰. În fapt, ansamblul politicii eclesiastice iosefine, ghidată de principiul atotputerniciei statului și de urmărirea respectării drepturilor necondiționate ale suveranului, nu a întrunit aprecierile istoricului (care a deținut și demnitatea de episcop al Bisericii Evanghelice, începând din 1906), pentru că, asemenea reformelor din alte domenii, a fost întreprinsă împotriva voinței sașilor și a provocat tendința lor de păstrare a unor instituții anacronice și dorința restaurării vechii stări de lucruri²¹. Aceeași explicație pentru importanța Edictului a fost oferită de Friedrich Teutsch și în lucrarea sa ulterioară, consacrată istoriei Bisericii Evanghelice; apare în plus aici doar opinia că Edictul a favorizat și acceptarea treptată a exercitării cultului de către membrii altor confesiuni, pe teritoriul unei confesiuni recepte²².

Prin publicarea corespondenței guvernatorului Samuel von Brukenthal (a scrisorilor primite de acesta), Heinrich Herbert a adus o serioasă contribuție documentară, pe baza căreia subiectul putea fi investigat din perspectiva atitudinii oficialităților locale și provinciale față de politica de toleranță, dar și a opiniilor individuale exprimate în situații mai deosebite²³.

Primele abordări ale temei în istoriografia românească, exceptând consemnările cu caracter memorialistic ale lui Petru Maior, din *Istoria Bisericii românilor* (1813), cu privire la consecințele imediate sau mai îndepărtate ale politicii de toleranță²⁴, și publicarea textului original al Edictului, însoțit de una

¹⁹ *Ibidem*, p. 10-11.

²⁰ Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*. II. Band. 1700-1815. *Von den Kuruzzenkriegen bis zur Zeit der Regulationen*, Hermannstadt, 1907, p. 273-274.

²¹ *Ibidem*, p. 272, 274-275; Ludwig Binder, *Georg Daniel Teutsch und Friedrich Teutsch als Historiker*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, Bd. 21, 1978, Nr. 2, p. 77.

²² Friedrich Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*. Band II. 1700-1917, Hermannstadt, 1922, p. 215-216.

²³ *Briefe an den Freiherrn Samuel von Brukenthal*, mitgeteilt von H. Herbert, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*, N.F., 31. Band/1904, 2. Heft, p. 373-775.

²⁴ Petru Maior, *Istoria Bisericii românilor*, ediție îngrijită de Ioan Chindriș, București, 1995, p. 132-134, 190-191. Aceste consemnări reflectă ostilitatea autorului la adresa episcopului Ioan Bob,

dintre versiunile sale românești, de către Ioan Lupaș (în anul 1910)²⁵, se încadrează perioadei interbelice. Caracterizate, sub raport interpretativ, de prea evidente accente confesionale ortodoxe, contribuțiile publicate atunci de Teodor V. Păcățian²⁶ și Dumitru Stăniloae²⁷ au avut drept subiect difuzarea Edictului de toleranță în mediile românești din Hațeg și Făgăraș – zonele în care s-au înregistrat cele mai semnificative tentative de migrație confesională, respectiv de părăsire a unirii religioase. Totuși, referințele la decretele restrictive ulterioare Edictului, la alte acte emise de autoritățile militare și îndeosebi prezentarea declarațiilor împricinaților, consemnate în cursul anchetelor întreprinse (toate acestea pe baza documentelor din arhiva fostului comandament general militar din Sibiu ajunse în proprietatea asociației „ASTRA”), au oferit posibilitatea investigării impactului real al politicii de toleranță, la nivelul cel mai profund, al comunităților și credincioșilor²⁸. Receptarea deosebit de pozitivă a acestei politici în rândurile clerului ortodox a fost demonstrată în aceeași perioadă de Ioan Lupaș, care a reprodus, în sinteza sa de istorie bisericească din anul 1918, „stihurile de laudă și de mulțămire” la adresa împăratului Iosif al II-lea, puse în fruntea protocolului său de porunci de protopopul Săliștei, Moise Moga²⁹. Acestea aminteau, trimitând la prevederile Edictului, cum suveranul „s-a milostivit / Pe români într-a sa voință i-a îngăduit, / Biserici, preoți, dascăli a ridica îngăduiește etc.”.

În istoriografia maghiară, Mályusz Elemér a fost cel care a publicat, în anul 1939, prima monografie semnificativă consacrată subiectului, cu referire predilectă la teritoriul Ungariei și la confesiunile protestante, urmată de un consistent volum documentar, rezultat al cercetărilor efectuate în arhivele din Viena (arhiva Consiliului de Stat) și Budapesta (arhiva Cancelariei Aulice maghiare)³⁰; investigațiile sale sunt cu atât mai prețioase cu cât prima dintre

dar și convingerea realizării treptate a unei apropieri între uniți și neuniți, clerici și credincioși, inclusiv din punctul de vedere al comuniunii sacramentale.

²⁵ [Ioan Lupaș], *Edictum Tolerantiae*, p. 446-455.

²⁶ Teodor V. Păcățian, *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni în secolul XVIII*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, III/1924-1925, p. 161-179.

²⁷ Dumitru Stăniloae, *Din urmările Edictului de Toleranță în Țara Hațegului*, în vol. *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 837-842; Idem, *O luptă pentru ortodoxie în Țara Hațegului*, în *Anuarul Academiei Teologice „Andreiane” din Sibiu*, XV/1938-1939, p. 5-76; Idem, *Din urmările Edictului de Toleranță în ținutul Făgărașului*, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, p. 826-833.

²⁸ Vezi, în acest sens, Daniel Dumitran, *Uniți și ortodocși la sfârșitul secolului XVIII. Observații despre consecințele toleranței iosefine*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 10/II, 2006, p. 129-142.

²⁹ Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, ediția a II-a, îngrijită de Doru Radosav, Cluj-Napoca, 1995, p. 119.

³⁰ Mályusz Elemér, *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*, Budapest, 1939; Mályusz, Elemér (szerkesztő), *Iratok a türelmi rendelet történetéhez*, Budapest, 1940.

arhivele menționate a fost în cea mai mare parte distrusă în timpul celui de-al doilea război mondial. Ulterior, prin lucrarea sa din 1946, având ca subiect problema genezei națiunii moderne la românii transilvăneni, I. Tóth Zoltán a relevat importanța Edictului de toleranță pentru credincioșii ortodocși: confirmarea voinței împăratului de a le respecta cultul propriu. Istoricul a evidențiat concepția monarhului cu privire la prioritatea catolicismului (inclusiv a greco-catolicismului, considerat tot o confesiune catolică), fapt probat de dispozițiile prin care s-a încercat împiedicarea acțiunilor de părăsire a unirii, înregistrate îndeosebi în Hațeg și Făgăraș. Accentul pus pe necesitatea evitării motivelor de animozitate dintre membrii diferitelor confesiuni și a defăimării necatolicilor a contribuit totuși, în opinia sa, la încurajarea românilor ortodocși³¹. Interpretările echilibrate propuse și referințele frecvente la un fond documentar de o importanță majoră (cel al Cancelariei Aulice a Transilvaniei) fac din lucrarea lui Tóth Zoltán un reper esențial în istoriografia subiectului.

În perioada postbelică, o informație nouă și totodată o viziune aprofundată asupra temei în discuție a adus monografia consacrată guvernatorului Samuel von Brukenthal de Georg Adolph Schuller. Discuțiilor din cadrul Consiliului de Stat pe marginea chestiunii toleranței și semnificației generale a Edictului pentru viața spirituală, dezvoltarea mai liberă a Bisericii protestante și promovarea socială a aderenților lor, istoricul le-a asociat relevanța particulară a decretului imperial în cazul Principatului transilvănean, apelând și la corespondența guvernatorului Brukenthal: receptarea extrem de favorabilă a Edictului de către necatolici, subliniată și în istoriografia mai veche, explicată acum prin convingerea că favorizarea confesiunii catolice și a membrilor ei, inclusiv în sfera raporturilor civile, avea să ia sfârșit, împlinindu-se astfel una dintre dorințele exprimate de împărat în cursul vizitei întreprinse în Principat în anul 1773³². Date interesante sunt oferite și cu privire la consecințele publicării Edictului: ostilitatea episcopului romano-catolic și cazurile destul de frecvente de părăsire a Bisericii Catolice. Dezbaterea problemei în Consiliul de Stat a fost urmată de hotărârea impunerii condiției instruirii doctrinare de șase săptămâni pentru cei care doreau să treacă la o confesiune necatolică – o practică extinsă apoi și în celelalte teritorii ale Imperiului³³.

Apărută în anul 1972, lucrarea lui Mathias Bernath consacrată rolului politicii integrative a Curții vieneze în constituirea națiunii române moderne a utilizat cercetarea lui Schuller, dar îndeosebi bibliografia mai veche, inclusiv cea românească, insistând asupra semnificației Edictului de toleranță și a

³¹ I. Tóth Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc. 1697-1792*, traducere din limba maghiară de Maria Someșan, București, 2001, p. 312-313.

³² Georg Adolf Schuller, *Samuel von Brukenthal*, Band II, München, 1969, p. 62.

³³ *Ibidem*, p. 63-64.

consecințelor sale pentru românii ortodocși, dar și pe mișcarea de părăsire a unirii, care s-a manifestat în Hațeg și Făgăraș. Toleranța iosefină era înțeleasă astfel cu predilecție în dimensiunea ei civilă, relevantă pentru credincioșii ortodocși, dar și în spirit etatist, ca o tentativă de edificare a unei administrații unitare, prin înlăturarea obstacolelor confesionale restrictive³⁴.

Aceeași semnificație de toleranță civilă, cu trimitere la bibliografia mai veche (Elemér Mályusz, Ferdinand von Zieglauer), i-a conferit Edictului de toleranță și David Prodan, în cea de-a treia ediție a lucrării sale consarate mișcării *Supplex*-ului, din anul 1984. Istoricul român a acordat de asemenea atenție reacțiilor stârnite în rândurile românilor de publicarea Edictului și a decretelor restrictive emise de Iosif al II-lea în cursul anului 1782, care probau dorința împăratului de a menține statutul dominant al confesiunii catolice³⁵.

Momentul aniversativ al bicentenarului Edictului de toleranță a prilejuit apariția a două consistente articole consacrate subiectului, ambele publicate în străinătate. Primul dintre ele l-a avut ca autor pe Ludwig Binder, un istoric preocupat și anterior de istoria ideii de toleranță în Transilvania, și a abordat evoluția Bisericii Evanghelice din Principat în contextul mai general al reformismului iosefin³⁶. Istoricul a încercat să evalueze, pe această cale, în egală măsură, semnificația politicii de toleranță iosefine pentru respectiva Biserică și confesiune, dar și reflectarea imaginii împăratului în scrisul istoric (cu referire, în primul rând, la Georg Daniel Teutsch și la Friedrich Teutsch) și în aprecierile contemporanilor (Heydendorff și Hermann cu deosebire). Încetarea proceselor de apostazie constituie și în viziunea sa, asemeni istoriografiei mai vechi, o dimensiune pozitivă a toleranței; pe de altă parte se referă însă, și pe baza unor mărturii inedite (extrase din protocolul Consistoriului Suprem), la plângerile determinate de modalitatea punerii în practică a dispoziției privitoare la instruirea doctrinară de șase săptămâni a celor care doreau să treacă de la confesiunea catolică la cea evanghelică. Recunoașterea eșecului Contrareformei în Transilvania, se observă, nu l-a împiedicat totuși pe împărat să vorbească despre „apostasie” și „convertire”, în conformitate cu interpretările romano-catolice³⁷. Alte chestiuni aduse în discuție se leagă și de implicațiile mai generale ale reformismului iosefin – problema colectelor pentru întreținerea învățătorilor, ori cea a subordonării Bisericii față de administrația civilă. În cele

³⁴ Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării națiunii române*, traducere de Marionela Wolf, Cluj, 1994, p. 252-255.

³⁵ David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, [ediție îngrijită de Mihai Alin Gherman], București, 1998, p. 277-278, 287-288.

³⁶ Ludwig Binder, *Die evangelische Kirche in Siebenbürgen zur Zeit der Reformen Joseph II. mit besonderer Berücksichtigung des Toleranzpatents*, în vol. *Im Lichte der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen. Eine Festschrift*, herausgegeben von Peter F. Barton, Wien, 1981, p. 170-200.

³⁷ *Ibidem*, p. 187.

din urmă, în viziunea istoricului, spiritul Luminilor și accentuatul fenomen de secularizare caracteristic epocii au influențat semnificativ și politica iosefină în domeniu³⁸.

Cel de-al doilea articol, publicat în 1984, i se datorează lui István Juhász, specialist cunoscut pentru cercetările sale consacrate istoriei Bisericii Reformate. El a realizat o analiză de conținut a textului Edictului, a prezentat consecințele toleranței în raport cu Biserica Ortodoxă (de fapt, Greco-Catolică), cu protestantismul maghiar (Biserica Unitariană și Biserica Reformată) și cu Biserica luterană și s-a referit la reglementarea chestiunilor confesionale prin articolele adoptate de Dieta Transilvaniei din 1790-1791³⁹. În cazul reformatilor, pe baza mărturiilor depistate în arhiva Consistoriului Suprem, Juhász a surprins o semnificativă opoziție împotriva dispozițiilor restrictive impuse prin decretul din 22 mai 1782 (cu deosebire, obligativitatea instrucției doctrinare de șase săptămâni și interzicerea educării copiilor în principiile noii confesiuni, dacă se născuseră anterior convertirii părinților)⁴⁰. Concluzia istoricului, poate cam prea expansivă pentru necesara rigoare cerută de o abordare științifică (dar explicabilă prin caracterul aniversativ al articolului și, putem presupune, prin climatul opresiv al timpului istoricului), era că, grație spiritului luminist și curajului creștinesc al lui Iosif al II-lea, toleranța a putut deveni punctul central al reînnoirii moștenirii Reformei, un punct în care se conciliau, și după două sute de ani, cele două elemente ale vechii confruntări dintre drepturile conștiinței individuale și libertatea Bisericilor⁴¹.

Studiile celor doi istorici au constituit referințe de bază pentru prezentarea legislației toleranței în lucrarea mai nouă (din anul 1989) redactată de Angelika Schaser, reprezentativă pentru cercetarea iosefinismului provincial. Aceasta face trimitere și la bibliografia mai veche (Herrmann, Zieglauer, Deutsch), ori la cea relativ mai recentă (Schuller, Bernath), autoarea încercând o încadrare a toleranței în problematica esențială a reformismului iosefin, din perspectiva interesului prioritar acordat chestiunii concivității⁴². Mai multe informații inedite sunt oferite pentru tentativa de extindere a toleranței la adresa evreilor transilvăneni, subiect căreia Angelika Schaser i-a consacrat și o investigație aparte⁴³.

³⁸ *Ibidem*, p. 193.

³⁹ István Juhász, *Das Edictum tolerantiae und das siebenbürgische Fürstentum*, în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 7. Jahrgang, 1984, Heft 1, p. 1-17.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 11-14; vezi și Daniel Dumitran, *Reacții transilvănene la Edictul de toleranță iosefin*, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 8, 2004, p. 92-98.

⁴¹ I. Juhász, *Das Edictum tolerantiae*, p. 17.

⁴² Angelika Schaser, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială. Importanța edictului de concivitate pentru orașul Sibiu*, Sibiu, 2000, p. 79-84.

⁴³ *Ibidem*, p. 84-87.

Mai insistent s-a oprit asupra subiectului Istvan Fazakas, mai întâi prin două studii, în care a abordat chestiunea genezei Edictului de toleranță⁴⁴, iar apoi la nivelul unei teze de doctorat. Lucrarea are meritul de a fi încercat punerea în relație a politicii de toleranță tradiționale, din timpul Principatului autonom, cu politica de toleranță religioasă a absolutismului lămurat, fără a trece cu vederea nici perioada intermediară, caracterizată de o acută intoleranță față de protestanți⁴⁵. În al doilea rând, ea reia analiza genezei Edictului transilvănean, raportându-se și la „ideologia politicii de toleranță” (identificată în teoriile dreptului natural), și prezintă conținutul acestuia⁴⁶. În al treilea rând, autorul încearcă să surprindă consecințele politicii de toleranță religioasă, în relație cu Biserica Ortodoxă (de fapt Greco-Catolică) și cu confesiunile protestante⁴⁷. Sub toate aceste aspecte însă, avem de-a face mai degrabă cu deschiderea unui șantier, rămânând foarte mult de făcut în privința analizei conceptelor de toleranță uzitate, a receptării lor și a consecințelor politicii de toleranță.

În istoriografia românească mai nouă, Pompiliu Teodor a investigat geneza conceptului iosefin de toleranță din perspectiva istoriei generale a Imperiului, adaptarea lui la specificitatea politică și confesională a Principatului transilvănean, raporturile cu politica de toleranță tereziană aplicată aici, relevând și consecințele publicării Edictului (mișcările antiunioniste), respectiv principalele sale semnificații: recunoașterea formală a Bisericii Ortodoxe și acordarea de drepturi civile, prin care s-a deschis calea emancipării ortodocșilor⁴⁸. Puțin mai recent, lucrarea istoricului Ioan Horga analizează caracteristicile generale și pe cele particulare, referitoare la versiunea destinată Transilvaniei, ale Edictului de toleranță, precum și impactul publicării acestuia în teritoriul Episcopiei Greco-Catolice de Oradea – o analiză extrem de sugestivă, bazată pe dezbaterile consistoriale și pe actele investigațiilor efectuate în cazurile de „apostazie”⁴⁹. O tentativă de deschidere a discuției spre dimensiunea religioasă a toleranței, pe o durată istorică mai lungă, este ilustrată de volumul rezultat din programul de cercetare *Teologie și cultură transilvăneană în*

⁴⁴ István Fazakas, *Origine de la conception de tolérance chez Joseph II et élaboration de l'Edit de 1781*, în *Transylvanian Review*, Vol. V, 1996, No. 3, p. 97-103; Idem, *L'Edit de tolérance pour la Transylvanie (le 8 novembre 1781)*, în *Transylvanian Review*, Vol. V, 1996, No. 4, p. 77-82.

⁴⁵ *Politica religioasă și școlară a absolutismului lămurat în Transilvania*, Cluj-Napoca, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Istorie și Filosofie, 1998, p. 32-45, 56-63.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 70-86.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 126-140.

⁴⁸ Pompiliu Teodor, *Tolerance and the Transylvanian Rumanians: from Maria Theresa to Joseph II.*, în vol. *Church and Society in Central and Eastern Europe*, edited by Maria Crăciun and Ovidiu Ghitta, Cluj-Napoca, 1998, p. 184-206.

⁴⁹ Ioan Horga, *Contribuții la cunoașterea jozefinismului provincial. Debutul Episcopiei Greco-Catolice de Oradea (1777-1784)*, Oradea, 2000, p. 152-182.

contextul spiritualității europene în sec. XVI-XIX, un exemplu pentru posibilitatea dialogului între reprezentanții confesiunilor transilvănene, pe o temă de actualitate⁵⁰.

La sfârșitul acestei investigații bibliografice, care a avut în vedere abordările cele mai semnificative din cele trei istoriografii transilvănene, se impune ca o evidență caracterul fragmentar și circumstanțial al tratării subiectului. Singurele excepții sunt contribuțiile lui Mályusz Elemér, axate pe perspectiva oficială (cea a dezbaterilor din cadrul forurilor centrale și a actelor fundamentale), Georg Adolph Schuller (care nu a urmărit însă cu prioritate această temă) și Ioan Horga, cu analiza consacrată cazului diecezei greco-catolice de Oradea. În rest, avem de-a face mai degrabă cu premisele unei investigații propriu-zise, mai mult sau mai puțin ilustrative în raport cu maniera de abordare a subiectului în istoriografia străină (la Ludwig Binder, István Juhász, Istvan Fazakas, ori Pompiliu Teodor). O abordare coerentă și programatică totodată va trebui să țină seama de necesara distincție între chestiunea genezei și semnificațiilor conceptului de toleranță (cu deosebire importante în cazul Transilvaniei pe o durată istorică mai lungă⁵¹) și cea a impactului său la nivelul raporturilor interconfesionale, ori în conștiința contemporanilor (remarcabile fiind, din acest ultim punct de vedere, contribuțiile din istoriografia săsească mai veche); desigur, se pune și problema tipului/tipurilor conceptuale (toleranță *religioasă*/toleranță *civilă*, în principal) de care se poate uzita în analiza consacrată unui teritoriu multiconfesional și multiethnic precum cel transilvănean. Și nu în ultimul rând, este de dorit o abordare eliberată de parțialitate și totodată de provincialism, care să poată releva în mod convingător exemplaritatea cazului avut în vedere aici, cel al Transilvaniei din perioada premodernă.

⁵⁰ *Toleranță și conviețuire în Transilvania secolelor XVII-XIX*, coordonator Ioan Vasile Leb, Cluj, Editurile Limes și Presa Universitară Clujeană, 2001.

⁵¹ Vezi, în acest sens, observațiile istoricului Jean Béranger, din *Tolérance ou paix de religion en Europe centrale (1415-1792)*, Paris, 2000, p. 9, 256-257, 259.

THE JOSEPHINE EDICT OF TOLERANCE IN TRANSYLVANIA.
HISTORIGRAPHIC MILESTONES AND RESEARCH PERSPECTIVES
Summary

The present study investigates the significances of the Edict of Tolerance issued by Emperor Joseph II for the principality of Transylvania (8 November 1781), from the perspective of the interpretation of the subject in Transylvanian historiographies (German, Hungarian and Romanian) and in the works of prominent foreign historians preoccupied with these issues (I. Tóth Zoltán, Mathias Bernath, Angelika Schaser). By approaching the works with interpretational value, and equally the documentary contributions, the author pursues to underpin convergences, respectively divergences in the interpretation of the subject. At a larger scale, the author tries to set these interpretations against those expressed in European historiography, with special reference to the main significances of tolerance: religious and civil. The presentation of the present state of research of the subject and of the validity of interpretations expressed in older and more recent historiography takes into account the establishment of departure points for a future in-depth investigation of the topic, which will outline the specificity of the concept of tolerance promoted in Transylvania, as compared with the other provinces of the empire.